

RUSZOLY JÓZSEF*

Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában

(Hatvan év múltán)**

A Délmagyarország 1957. július 9-i számában a Művelődésügyi Minisztérium mindössze 12 soros közleménye fölött terjedelmesebb cikkhez illő, három sorba szedett címre pillant-hatott a hasonló hireken akkoriban meg nem lepődő olvasó: *Ellenforradalmi tevékenységért megfosztottak állásától két egyetemi tanárt*. A közlemény a Szegedi Tudományegyetem két professzorára: Fodor Gáborra, a Szerveskémiai Intézet igazgatójára és Bónis Györgyre, a Jogtörténeti Tanszék vezetőjére vonatkozott; a minisztérium mindkettőjüket „ellenfor-radalmi cselekményeikért állásukból fegyelmi úton azonnali hatállyal elbocsátotta”. Özv. Bónis Györgyné másolatban 1989. november 18-án küldte meg – a Csákány Béla rektor által indított rehabilitációs eljárásokhoz kapcsolódóan – néhai férje gondosan megőrzött életút-dokumentumait, melyek közül maga a fegyelmi határozat hiányzik. Megvan viszont Bónis Györgytől annak az általa 1957. június 6-án gépelt egylapos iratnak a másolata, mely *észrevételeket* tartalmaz Jakab Zsuzsanna és Sarlós Márton vallomására. (Ezekre még visszatérek.)

Ugyanitt található – a bizonyosan Szabolcsi Gábor tollából származó – *Egy jegyzőkönyv margójára* című cikk a Délmagyarország 1957. június 5-i számából. E jegyzőkönyv pedig az 1956. november 2-i, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tartott *professzori értekezlet*ről készült, melyből PÉTER László *A Szegedi Tudományegyetem az 1956-i forradalomban* című közleményének (Szegedi Műhely, 2001/3. sz.)¹ 1–6. s talán még a 7. sz. dokumentumai – Schultheisz Emil dékán 1956. november 3-i fölterjesztései – is erednek. Maga e jegyzőkönyv a kari tanács bekötött protokollumaiból hiányzik; for-mailag indokoltan, hiszen „csak” professzori értekezletéről készült. Tüzetes és szerencsés kutatással reményeim szerint még talán föllelhető. Magának az értekezletnek a ténye is mondhatni máig *tabu* a karon, noha a résztvevők közül már senki nem él. Miként a „jó-tékony feled(tet)és” homályába veszett mindaz, ami akkor történt a karon. Az 1989/90-i

* emeritus professzor, SZTE ÁJTK Európai Jogtörténeti Tanszék

** E közlemény szerkesztett változata: RUSZOLY JÓZSEF: *Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában*. In: Szegedi Műhely. 2002. 1/2. sz. 60–86. Jelen közlése elektronikusan rögzített kéziratából történik; az ebben való szíves közremunkálást Antal Tamásnak köszönöm. Szövegközi hivatkozásaimon, melyek közleményem esszé-jellegéhez igazodnak, nem változtattam. Újabb jegyzeteim így is kiegészítik azokat.

¹ Kötetben: PÉTER LÁSZLÓ: *1956 előtt, alatt, után*. Belvedere. Szeged. 2006. 35–72.

rehabilitációk is a jogkövetkezmények alóli mentesítést jelenthették csak; három esetben *professor emeritus* cím adományozásával. Magam a hatvanas-hetvenes években egyet s más többektől, leginkább Both Ödöntől és Pólay Elemértől hallhattam a történekről.

A Bónis György pályafutásáról írtakat későbbre hagyom; az ominózus cikkben ezek olvashatók az 1956. november 2-án 12 órakor tartott professzori értekezletről.

„Az intrikus professzor

Ezen a kari ülésen mindössze öt professzor vett részt. Az elnöklő dékán terjesztette elő a napirendi javaslatot, mely a budapesti jogi kari tanács kommunistaellenes intézkedéseiről számol be. A professorok többsége óvatosan fogadta a beszámolót. Úgy vélték, hogy a kar tagjai közül négyen Budapesten tartózkodnak, így az ülés nem határozatképes. Mások azt vetették föl, hogy mindenkit, akinek ügyében határozatokat hoznak, meg kell hallgatni. Az elején főképpen Bónis György volt ingerült, céltudatos és erőszakos. Kifejtette, hogy »forradalmi időkben a helyzethez illő komolysággal kell megvitatni a kar megtisztításának kérdését. Hírek érkekeznek az üzemekben, a falvakban történő népitéletekről, elbocsátásokról. A kar nem akar ezen az úton járni, de azt nem szeretné, ha az ifjúság nyomása kényszerítené olyan lépésekre, amelyeket magunknak kell megtenni.«

Nyílt támadás

Ezután a bevezetés után hosszadalmas rágalmozó és kifejezetten aljas támadást intéz Antalffy professzor, Horváth-Zsíkó László és más, a karon dolgozó kommunisták ellen. A hosszú, rágalmozó és fröcskölő felszólalás végén Bónisnak még nem volt bátorsága határozati javaslatokat tenni. Úgy vélte, hogy ez a rágalmozó eszmefuttatás fel fogja kollegáit annyira hevíteni, hogy [nem] neki kell megtenni az elbocsátására vonatkozó határozati javaslatot. Úgy látszik azonban, az expoze nem volt eléggé gyűjtő hatású. A kar több tagja felszólalásában csak kerülgette a kérdést, mint macska a forró kását. – Igaza van Bónisnak – mondogatták –, de hát mit lehetne tenni ilyen nehéz kérdés megoldására? Történetek utalások arra is, hogy jobb volna az egész dolgot elnapolni, mert Isten tudja, mit hoz a holnap. Az óvatos és a kérdést látszólag elkerülni akaró felszólalások után ismét Bónis György pattant föl. Azonnali elbocsátásra tett javaslatot.

Bónis heves és saját politikai nézeteit is leleplező támadást intézett Kovács István professzor ellen is, aki, mint Bónis mondja: »könyvében, mely külföldre is kikerült – a burzsoá országokat nagyon egyoldalúan mutatta be«. Ez aztán világos beszéd. Kovács István bűne az, hogy a burzsoá országokról megmondta, hogy azok burzsoá országok. Bónis György javaslata szerint ezért a főbenjáró bűnért a kar »Kovács István egyetemi tanárt egyetemi professzori teendőinek ellátása alól azonnal függeszse fel, mert kétségtelen képességei mellett sem jogirodalmi munkásságának iránya, sem emberi magatartása nem nyújt biztosítékot arra, hogy a forradalomból folyó új feladatok ellátására képes legyen«.

Az ellenforradalom nem habozott

[...]

A másik tanulság a »magas erkölcsi testület« egyik tagjának alig kétórás működését bemutató jegyzőkönyvből az, hogy az *ellenforradalom habozás nélkül elbocsátotta azokat, akikkel szemben az ellenforradalom mellé való odaállíthatóságban kételyei voltak.* [...] A kommunistaellenes kirohanásokkal, rágalmakkal, ellenforradalmi jelszavakkal tarka jegyzőkönyvet Perbiró József, az úgynevezett Néptanács volt elnöke 1956. december 10-én (tessék a dátumra ügyelni!) a következőkkel vette tudomásul: »A jegyzőkönyvben foglalt határozati javaslatokkal egyetértek.«

Azt hisszük, ehhez nem kell kommentár.”

Bónis György 1957. június 5-i, címzéssel és aláírással együtt is mindössze 22 soros helyreigazító nyilatkozatot küldött a szerkesztőségnek, melyben hét pontban válaszolt e cikk, valamint előzményében (*Az átszívargás ellen.* DM 1957. máj. 31.) őt ért támadásra. A közlés és válasz nélkül hagyott helyreigazításában az idézett vádakra ezt írta:

„4. Az Antalffy György ügyében 1956. nov. 2-án tett javaslatomban kiemeltem, hogy a kar kommunista oktatóinak nagy többségét becsületesnek tartom. Javaslatomat nem politikai, hanem szakmai és emberi szempontok vezették.

5. A Kovács István elleni javaslatot nem én tettem meg az ülésen.”

Az 1956. november 2-án tartott professzori értekezletről ez idő szerint nincsenek más forrásaink. A lényegét talán ezek is tartalmazzák. A távollévőkre és a résztvevőkre csak következtethetünk. Bizonyosan nem volt ott Perbiró József tanszékvezető egyetemi docens; a fővárosban tartózkod(hat)ott: Antalffy György (családjával Budán lakott), Halász Aladár, Kovács István és – föltehetően – a szintén Budapesten lakó Horváth Róbert. Egészen biztosan jelen volt: Schultheisz Emil dékán, Bónis György, valamint nagy bizonyossággal: Buza László, Martonyi János és Pólay Elemér. Nem lehetett ott Bólya Lajos, a kar tagja sem, aki tanszékvezető egyetemi docens volt.

Both Ödön elbeszélése nyomán írom meg, egyelőre minden más forrás általi megerősítés nélkül, hogy 1956. október végén–november 1-jén vagy 2-án az Oktatási Minisztériumból állítólag fölszólítás érkezett – talán csak telefonon – az egyetemre: mindhárom karról két-két, leginkább *sztálinista* professzor elbocsátására tegyen javaslatot. Ez az „ukáz” képezhetette e kari ülés előzményét is. Kétségbe nem vonhatom létét; azt mégis elgondolkoztatónak e kari ülés előzményét is. Kétségbe nem vonhatom létét; azt mégis elgondolkoztatónak tartom, hogy a többi kar nem tett hasonló határozott lépéseket, a jogi kar pedig „túlteljesítette” e fölszólítást. Miként az egész ügy, ez is további kutatást igényel.²

Schultheisz Emil dékáni előterjesztései – mint legtöbb személyi előterjesztés – egyedi jellegűek ugyan, ám a jegyzőkönyv ismerete nélkül is jól körülhatárolhatók, „bokrosíthatók” a tanszéki összefüggések.

Az egyetemi „fordulat” éveiben (1948–1951) a jogi karon a tárgyak és tanszékek nevesítésében is több-kevesebb változás történt; leginkább így volt ez két elméleti stúdiummal

² Vö. újabban: BÁLINT LÁSZLÓ: *Rektor a forradalomban és a megtorlásban. Baróti Dezső (1911–1994).* (1956/2016 a magyar szabadság éve.) EFO Nyomda, Százhalombatta. [2016.], passim, különösen: 34–89.

és katedrájával: a jogfilozófiával és a politikával. Ráadásul katedráik – bizonyos tekintetben – még gazdátlanok is voltak. A jogfilozófiai tanszékre Horváth Barna 1945-ben újra elnyerte ugyan a kinevezését, ám nem foglalta el, ezért négy akadémiai éven át helyettesítették: előbb Schneller Károly, a statisztika professzora, a kart újrászervező dékán (1945–1947), majd az alkotmányjogra kinevezett tanítványa, Szabó József, egyidejűleg maga is dékán, majd prodékán (1947–1949). A politika tanszékét az első tanévben a közgazdász ifj. Boér Elek látta el (1945/46); ide kapott kinevezést a Horváth- és Buza-tanítvány Bibó István (1946–1950), aki első tanévében még a nemzetközi jogot is gondozta (1946/47), utána azonban csak kiskollégiumokat tartott; a *Szegedi egyetemi almanach* (1996) szerint főkollegiumát Schneller Károly vitte tovább (1947–1949).

Bibó, mint másutt már megírtam, a *politika* előadásával 1947-ben politikai és ideológiai okokból hagyott föl, ellentétben az almanachbeli táblázattal: „ez 1948/49. tanév II. félévétől a tárgyat már a karon egyébként meghívottként működő Antalfy György gondozta tanszéki jogú előadóként, változott néven (*államtan a politikai rendszerek történetével*) és új, ideologizált tartalommal” (RUSZOLY József: „Mérték és minta sokak számára...” *Bibó István, a szegedi jogi kar professzora. 1946–1950.* = Szeged, 1997. március, 28–31., idézet: 30.). Bizonyosság erre a következő tanévre már el is készült jegyzete is: *Államtan a politikai rendszerek történetében* [-vel!] *1949/50. tanév.* Szeged, 1950. (*Antalfy György tudományos munkáinak jegyzéke. = Emlékkönyv dr. Antalfy György egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.* Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. 29. 1990. 279–290., hiv. 283. [III/1. tétel]).

A *Szegedi egyetemi almanach* (1996) a két említett tanszék helyébe lépő tanszékét az első tanévben Általános Állam- és Jogelméleti Tanszékként veszi föl (1949/50), melynek nevéből a fölösleges ‘általános’ jelző lemaradva, az 1990/91-i tanévvel bezárólag Állam- és Jogelméleti Tanszékként működött; az 1991/92-i tanévtől Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, élén Pokol Béla professzorral. Az államelmélet 1991 óta a Paczolay Péter vezette Politológiai Tanszék hatáskörébe tartozik.

Ám maradnak az 1949–50-i „fordulatnál”!

Bibó Istvánnak a politika tanszékről való elmozdításához a Magyar Tudományos Tanács személyzeti osztálya 1949. november 3-án járult hozzá. A Huszár Tibor által közölt egyik – keltezés nélküli – előkészítő dokumentum (*Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban.* Összeállította: Huszár Tibor. Bp., 1995. 372. [148. sz.]), amely akár „a feljegyzés műfajának” gyöngyszeme is lehetne, így hangzott:

„Feljegyzés Toplák elvtárs részére

A Magyar Tudományos Tanács 903/1949. sz. átiratában dr. Antalfy György elvtársat a Szegedi Egyetemre a Politikai tanszékre [így!] nyilván[ános] rendk[ívüli] tanárnak fogadta el.

Ez a tanszék pillanatnyilag Bibó Istvánnal van betöltve. Bibó az utóbbi években a Kelet-európai Intézetben volt berendelve szolgáltatételre. Ez az Intézet megszűnt. Bibó Istvánról az az információk, hogy haladó gondolkodású, demokratikus érzésű ember. Nem volna méltányos tehát őt a szegedi tanszékéről elmozdítani, mielőtt valami más megfelelő helyet nem tudunk számára biztosítani. Antalfy elvtárs kinevezésével kénytelenek leszünk Vas Tibor elvtársat, aki Szegedre Debrecenből lett áthelyezve, a politika és jogelmélet előa-

dására, Pécsre áthelyezni, viszont Pécsről Szegedre kell áthelyeznünk Ruttkay Györgyöt, akit nem rég helyeztünk Pécsre a jogbölcselet előadására.

A V[allás- és] K[özüktatásügyi] M[inisztérium] úgy gondolja, hogy célszerű lenne, ha a Tanács ebben a kérdésben meghallgatná Ries [István], Beér [János], Hajdú [Gyula] és Szabó [Imre] elvtársakat.

Székács Istvánné”

Mindez a jogakadémiák megszüntetése és a debreceni jogi kar „szüneteltetése” után történt. Ruttkay Györgyöt Miskolcra helyezték Pécsre. Bibó István szegedi helyzetét nehezítette az is, hogy a főkollégiumát első tanéve után helyettesek – köztük éppen a tanszékre törekvő Antalffy György is – tartották. Antalffy egyébként – föltehetően Bibó elhelyezésének megoldatlansága miatt – 1949 szeptemberében egyelőre Pécsre nevezték ki, ahonnan azonban éppen a hivatkozott dokumentum folyamánként is 1950. február 1-jén hazakerült Szegedre.

Huszár ezúttal is közli e kis félhivatalos dékáni levélkét, amely mintegy bevezette Bibó István eltávolítását. Ám immáron nem pontozza ki, mint korábban az aláíró dékán nevét, hanem Szabó József föltüntetésével nevesíti (Uo. 416. [157. sz.]).

„Kedves Barátom!

Illetékes helyről nyert felhívás alapján felhívlak, hogy nyugdíjazás iránti kérvényed mielőbb nyútsd be karunk dékáni hivatalába.

Szeged, 1950. szeptember 8.

Baráti üdvözléssel

e. i. dékán”

A sors fintora, hogy Szabó József professzor, aki az 1948/49-i tanévben dékán, 1949/50-ben prodeán volt, éppen ezen a napon kapta meg az ezzel azonos tartalmú felszólítást, ám nem levélben, hanem telefonon. A Bibónak szóló fölhívást korábbi föltételezésem szerint maga Antalffy György írhatta alá, hiszen az 1950/51-i tanévben a kar dékánja ő volt. Valójában az ekkor dékánhelyettesi föladatokat ellátó Perbíró József volt az aláíró. Erre következtethetünk az ellene is benyújtott 1957. évi vádiratból, amely szerint: „1950 őszén a dékáni teendőket látta el dékánhelyettesi minőségben”. (Vö. FEJÉR Dénes – MICHELLER Magdolna: *Bűnhődés büntetlenül*. Bp., 1996. 520. – Ezt az adatot Szabó Enéhnek, Szabó József professzor lányának köszönöm.)

Csizmadia Andor arról ír, hogy a pécsi jogi kar ülésein is megjelentek – először 1949. szeptember 12-én – a tanszéki jogú előadók, köztük Ruttkay György és Antalffy György. „Antalffy Györgyöt később – pár hetes pécsi működés után – a minisztérium a szegedi jog- és közigazgatástudományi karra helyezte. Az 1949. november 16-i kari ülésen megjelent Vas Tibor, akit a minisztérium a karra kinevezett, ugyanakkor az elnök bejelentette Ruttkay György tanszéki jogú előadó Szegedre áthelyezését, aki ott »Az államtan a politikai rendszerek történetével« és »Az általános állam- és jogelmélet« főkollégiumok előadására kapott

megbízást.” (CSIZMADIA Andor: *A jog- és államtudományi kar. 1923–1951. = Fejezetek a pécsi egyetem történetéből.* Szerk. Csizmadia Andor. Pécs, 1980. 35–64., idézet: 60–61.)

Kavart és zavart, alig követhető volt ez a helyzet. Bibó István, az 1947/48-i tanévtől szabadságoltan s az 1949/50-i tanév II. félévétől már kiskollégiumot sem hirdetve, távol volt a kartól, tárgya jellegét megváltoztatva tanszékét egyszerűen „kiszervezték” alóla, ám ő így is – közszolgálati jogilag – 1950. december 31-éig a kar professzora maradt; az utolsó négy hónapban rendelkezési állományban. A szintén Horváth-tanítvány, a szerencsétlenségére gyermekkorában megvakult, 1945 után egyre balosabb Vas Tibor Debrecenből jövet meg sem melegegdedett Alma Materében, már Pécsen találta magát. (Innen meg Budapestre került.)

Antalfy György egyelőre az államtant vitte, az állam- és jogelméletet pedig Ruttkay György, ám miután az államtan az utóbbi tárgyba olvadt, mint 1950. február 1-jével kinevezett rendes egyetemi tanár, maga vette át.

Ruttkay György, aki festő is volt, vágsellyei jogászcsaládban született 1898-ban. Gimnáziumi és jogakadémiai tanulmányait Kassán végezte. Szikszón, majd Göncön (Abaúj-Torna vm.) volt szolgabíró. Munkatársa volt a fiatal miskolci értelmiségiek lapjának, a *Termésnek* (1937) is. (E folyóiratról: ZIMONYI Zoltán: *Irodalmi lapok, lapkisértetek Miskolcon. 1880–1956.* Miskolc, 1987. Ruttkayról: 95., 170.; KÁRPÁTI Béla: *Miskolci irodalom, irodalom Miskolcon.* Miskolc, 1989.) Az 1940-es években közigazgatási tanfolyamokon adott elő; több könyvet is írt hallgatóinak. A miskolci evangélikus jogakadémiára 1946. szeptember 1-én nyert kinevezést; az 1946/47-i tanévet már kész jogbölcseleti tankönyvével kezdte. Ezt – írta Takács Péter – „a debreceni egyetem illetékesei alkalmasnak tekintették [...] habilitációs munkának is” (TAKÁCS Péter: *Egy „aktivista” jogfilozófus.* A Mi Egyetemünk [Miskolc], 1984. jún. 11.). Ez előzetes vélemény lehetett; a Debreceni Tudományegyetem tanácsának jegyzőkönyveiben nem találni nyomát habilitációjának. Szegeden 1951-ben történt nyugdíjaztatása után csak 1960-ban tért vissza Miskolcra. Műalkotásai, művészeti és helyismereti írásművei mellett tovább foglalkoztatták filozofikus és jogbölcseleti témák (pl. *A személyi kultusz fogalma*). Pólay Elemér a nyolcvanas évek elején úgy emlékezett, hogy Szegeden volt egy terjedelmesebb kézírata is a szokásjogról. *A szegedi egyetem történeti műveiből eddig kimaradt.* Sajnálom, hogy miskolci évtizedemben magam nem kutattam utána. Miskolci volt munkatársaim még megtehetik. Rehabilitációja kapcsán 1990-ben Zimonyi Zoltántól még megkaptam özvegye miskolci címét; ezen értesíthették.³

Bibó István és Ruttkay György 1956-ban megkísérelt visszahívása Antalfy György és Horváth-Zsíkó László ellenében történt volna. Ismeretesen Antalfy – a restauráció közepett – megmaradhatott a karon, Horváth-Zsíkó viszont távozott. Az asszisztencia körében – egyetlen adjunktusként! – nem örvendhetett szimpátiának. Ügyvédként sikeresebb volt. Mint a karra vissza-visszajáróról magam kedves ember képét őrzöm róla.

Antalfy György. Jól vagy semmit! Röviden ma sem írhatok róla mást, mint 1995 májusában a Szegedi Naplóba szánt rövidke megemlékezésben, melynek akkor „nem jutott hely”... Kis igazítással hadd iktassam hát ide:

³ Újabbán: TAKÁCS PÉTER: *Egy jogász-festőművész élete és munkássága. Ruttkay György: Két világ, két úr – két élet?* In: Miskolci Jogi Szemle. 8. évf. (2013) 2. sz. 5–22.

„Hetvenöt éves volna, ám már másfél éve nincs köztünk Antalffy György (Szeged, 1920. jún. 1. – Budapest, 1993. dec. 26.), a szegedi jogi kar professzora. Polgárcsaládból származott. Egyetemi tanulmányait Szegeden kezdve és Kolozsvárott befejezve a Ferenc József Tudományegyetemen végezte (1938–1942). 1945-ben előbb főispáni titkár, majd a város szociáldemokrata polgármester-helyettese lett. Szerkesztette a pártlap Délmagyarországot is (1948/49).

Négy évtizedig – azon negyven éven át – vezette a szegedi Állam- és Jogelméleti Tanszéket (1950–1990), gondozva a legideologikusabb szakjogi tárgyat. Annak a professzori karnak volt oszlopos tagja, melynek munkássága a hatvanas-hetvenes évekre teljesedett ki, s akkori meg utólagos értéktételektől függetlenül, sőt azokkal együtt megadta e kar habitusát, s melynek távozása az előző évtizedre, a nyolcvanas évekre esett. Antalffy György mint e „pártállami kor” gyakorlata szerint rendszeresen és tartósan megbízott vezető – többszörös dékán és rektor –, tanszékén túl a kar és az egyetem életére is nagy befolyással volt.

Munkásságának súlyponti tématerülete: a szocialista államelmélet – benne *Állam és demokrácia* c. értekezése (1967) – azóta bizony a jövő tudománytörténet vizsgálódásainak tárgyává vált. Elmélettörténeti művei, köztük könyvei: *Állam és alkotmány az athéni demokráciában* (1962), *Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója* (1983), *Machiavelli és az állam tudománya* (1986) maradandóbbaknak bizonyulhatnak.

A fordulattal szinte napra egyidejűleg ért véget közéleti tevékenysége – kisteleki országgyűlési képviselőisége – és professzori munkássága. 1990. május 31-jén vehette át a kari Acta 39. kötetét, a tiszteletére kiadott *Emlékkönyvet*. Másnap még – immáron nyugdíjasként – bejött a karra a szerzői példányokat dedikálni. Nem sokkal később államvizsga-bizottsági elnökségéről is lemondva nagybetegen visszavonult.

Ma volna hetvenöt éves. Mi sem természetesebb, hogy tevékenységéről megoszolhatnak az olykor indulatoktól sem mentes vélemények, ám az ma sem tagadható, hogy volt érzéke az értékek fölismerésére (is); a hozzá bizalommal forduló fiatalabb kollegákat pedig segítőkészen támogatta.”

Első ízben éppen azon az 1958. szeptember 12-i évnyitón vette át a rektorságot, melyen elsőéves jogászként én is megjelenhettem. Annak előtte nem ismerhettem. Személyi bibliográfiája 1956 előttről valóban kevés szakirodalmi művet tartalmaz; az állam- és jogelméleti jegyzetek mellett, melyekben társszerző volt, mindösszesen négy folyóiratcikke volt (az első: *A szuverenitás fogalma és a béke*. Állam és Igazgatás, 1951).

Emberi magatartását illetően a hallottak az 1956-i „kritikát” igazolják. Both Ödön – 1956 előtti kari történelemszemináriumon beszélgetve – többször is oda lyukadt ki, hogy mások voltak azok a viszonyok, szinte össze sem lehet hasonlítani némelyek magatartását a későbbi – a kar tagjai számára – kedvezőbb megnyilvánulásaikkal. *Maguk is tanulhattak 1956-ból*. Fülembre cseng, amint Pólay Elemér idézi „Gyuri bátyánkat”: „Nézzed Elemér, jöhet akármilyen rendszer, én akkor is Antalffy Gyuri maradok Szegeden.” Magam is emlékszem rá, hogy a hatvanas évek elejéig még a belvárosi hídfő jobboldali följáróján olvasható volt Antalffy György, a *nagyhalász* „halbizományos” apa neve. Csak hát eggyel nem számolt a fia sem: az idő múlandóságával.

Szabó Józsefről már említést tettem. Kétszer nyugdíjazták az egyetemről: 1950-ben és 1960-ban. Ő volt az egyetlen, akinek – ha szűk fél évtizedre is – sikerült 1956-ban visz-

szajutnia: előbb az egyetemi könyvtárba, majd a neki kreált tanszékekre (összehasonlító alkotmányjog, 1956–1958; pénzügyi jog, 1958–1960). Kapcsolata a karral haláláig nem szakadt meg. Évtizedekig fordításokból egészítette ki csekély nyugdíját. Utolsó éveiben már csak páran látogattuk.

Életét, küzdelmeit maga írta meg *Negyven év. Egy professzor útja az önkényuralom alatt* címmel; a hódmezővásárhelyi Kincses-temetőben 1992. február 15-én elmondott búcsúztatóban (*Egy élet a jog és az ész szolgálatában. Búcsú Szabó József professzortól*) pályaképét is körvonalaztam (Szegedi Műhely 1992: 141–146.). Mindkettő olvasható *Ki a káoszból, vissza Európába* (Kráter, Bp., 1993) c. posztumusz kötetében is, amely – mint alcíme utal rá – „életrajzi, jogbölcséleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások” foglalata. Egyetlen – itt magyar fordításban közölt – tanulmány (*A Káosztól a joguralomig*, 1974) kivételével valamennyit a fordulat ihlette (1988–1991). Sajnálatosan visszhangtalanul igyekezett szakmai befolyást gyakorolni a rendszerváltásra.

Ha (még) emlékkönyvet nem is kaphatott, annyit sikerült elérnünk, hogy *Alkotmány és jogtudomány* c. Acta-kötetünket (1996) emlékének ajánljuk.

„Az utóbbi átalakulás – írtam róla ebben – idején a magyar történeti alkotmányért – annak az 1946: I. tc. szerinti változatáért, a rendszeridegen Alkotmánybíróság mellőzésével, ám a közjogi ügyekben is ítélkező, 1949-ben eltörölt Közigazgatási Bíróság helyreállításával – szakmai-emberi gondjait néhányókkal, az őt nagyritkán Szeged, Közép fasori otthonában, utolsó műhelyében meglátogató más nemzedékbeli kollegákkal megosztó, betegen is szélmalomharcot vívó, polgári demokrata meggyőződésű, széles európai kitekintéssel bíró egyetlen szakférfi állt ki: Szabó József (1909–1992), a magyar és [az] összehasonlító alkotmányjognak, a jogfilozófiának, utóbb pedig a pénzügyi jognak karunkról kétszer is eltanácsolt professzora, Bibó István kor-, kar- és eszmetársa, személyes jóbarátja. Különösebb visszhang nélkül maradt posztumusz kötete nem veszett s nem is veszíthet időszerűségéből. Szolgáljanak soraim – a magyar történeti alkotmány röpke földidézésén túl – az ő jó emlékezetének is.” (RUSZOLY József: *Alkotmány és hagyomány. Historikus észrevételek három alkotmányozási előmunkálatra = Alkotmány és jogtudomány*. Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. 47. Kny. Fasc. 8. 1996. 111–130., idézet: 115.; utánközlésben: RUSZOLY József: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok*. Szeged, 1997. 267–285., idézet: 271.)

A máig tartó (el)hallgatásban örvendetes jelenség, hogy a miskolci egyetemi jogbölcséleti és jogszociológiai műhely, melynek előkészítésében a jogtörténeti és jogelméleti tanszék alapítójaként némi részem volt (1981–1988/1991) *Prudentia iuris* c. sorozatának 13. köteteként *A jogbölcsélet vonzásában* (Bibor Kiadó, Miskolc, 1999., 225 p.) címmel újra kiadta három nagyobb tanulmányát (*A jog alapjai*, 1938; *A jogász gondolkodás bölcsélete*, 1941; *Hol az igazság?*, 1942). A kötetet gondozó egykori miskolci tanítványom és volt debreceni munkatársam, Szabadfalvi József, az ifjabb, utószóként szakmai életrajzát is megírta (*Egy európeér jogtudós emlékezete*), és műveinek „eddig legteljesebb” bibliográfiáját is kiadta. Így is sokkal tartozunk még neki!⁴

⁴ Szabó József pályájára és életművére újabban: „*Most megint Európában vagyunk*”. Szabó József emlékkönyv. Szerk. RÉVÉSZ BÉLA. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014. (A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 50.)

Kereskedelmi és váltójogi; „cekk, csőd, váltó”. A valamikori jogászok egyik nehéz stúdiuma. Tipikusan polgári kori intézményének foglalta, melynek maradéka betago­lódott a szocialista polgári jogba; miközben abból meg kivált a családi jog. Korábbi professzora Tury Sándor Kornél volt Szegeden is, Kolozsvárt is. Vissza is ment a „kincses városba”, ám 1947-ben nem követte társait Szegedre, hanem Budapesten az agrár­egyetemen, majd a tudományegyetemen tanított; 1956-ban az Állam- és Jogtudományi Intézetből ment nyug-

³ Vö. újabban: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – AMBRUS ISTVÁN – KÖBLÖS ADÉL – STRIHÓ KRISZTINA – SÜLYOK MÁRTON – SZALAI ANIKÓ (szerk.): *Dikaios logosz – Tanulmányok Kovács István emlékére*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2012. (A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 37.) A műveihez lásd még: ANTAL TAMÁS: *A tanácsrendszer és jogintézményei Szegeden (1950–1990). Szervezeti és működési alapvetések*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2009. 26–31. (Dél-alföldi évszázadok 26.)

díjba. Szegeden meg helyettesítéssel oldották meg e tárgy gondozását, melyre 1948-ban Kolozsvárról megérkezett Sövényházy Ferenc, 1949-ben pedig Egerből Perbíró József.

A megszűnő stúdiumot előbb a gazdasági jog, majd a munkajog és a mezőgazdasági szövetkezeti jog váltotta föl. Az átalakulásba bekapcsolódott mint gazdasági jogász Dezső Gyula professzor is, aki magánjogász volt, ám eredetileg Kecskemétről Debrecenbe a kereskedelmi és váltójogra hívták. Bibó István egyik Huszár Tibornak adott s az általa összeállított könyvben közzétett (1995.; 389.) interjújában mondta el, hogy 1950-ben a politika helyett a létrehozandó munkajog gondozását is följánlották neki, ám ő ezt előképzettségére tekintettel sem vállalhatta. Ezt először Dezső Gyula látta el (1950/51); végül a kéttárgyas Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti és Munkajogi Tanszék 1951/52-től Perbíró Józsefé lett.

Sövényházy Ferenc egyetemi tanár – miként *Feljegyzés a rehabilitációról* c. 1989. december 5-i előadmányomban kari irattári források alapján már megírtam – Kolozsvárt 1940-től a vadonatúj Közgazdaságtudományi Kar tagja volt, 1945-től pedig a Bolyai Tudományegyetem egyesített jogi és közgazdasági karán adott elő, ahonnan a szegedi jogi kar a kereskedelmi és váltójogi tanszékre hívta meg. E meghívás 1947. május 21-én történt (kari tan. jkv.: 247/370/1946–47. jk. sz.); miután ezt ő elfogadta, 28-án már föl is terjesztették a VKM-be. Szemben két hazaért kartársával (Bónis György, Buza László), az ő alkalmazásához még helyettesítőként sem járult hozzá a minisztérium (1948. okt. 15.; 63/60/1948–49. jk. sz.). (1949-ben e tanszékre került Egerből Perbíró József; mint látuk, ezután e tanszék jellege megváltozott.)

Sövényházy neve 1949. február 3-án és április 27-én már csak *hútoelhelyezése (!)* kapcsán olvasható a kari tanácsi jegyzőkönyvben... Becsatolt iratmáslata szerint rendelkezési állományban lehetett; 1950. március 1-jével a VKM beosztás nélkül tanszékvezető egyetemi nyilvános tanár munkakörbe sorolta; röviddel utána neki is kérnie kellett nyugdíjazását.

Anélkül, hogy tényleges beosztáshoz jutott volna 1948 őszétől a Szegedi Tudományegyetem illetékes gazdasági orgánuma révén kapta professzori fizetését; Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1950. március 14-én – e hó 1-i hatállyal – a 39/1950 (I. 29.) MT sz. rendelet alapján „a 653 kulcsszámú tan. vez. egy. ny. r. [tanszékvezető nyilvános rendes] tanár elnevezésű munkakörbe” sorolta be. Talán éppen ez irányította rá a figyelmet, ugyanis Schwarz Lajos személyügyi előadó az egyetem személyzeti osztályáról 1950. március 23-án levelet intézett Buza László dékánhoz. „Tekintettel arra – írta –, hogy Dr. Sövényházy Ferenc egyetemi ny. r. tanár és Dr. Boér Elek egyetemi ny. r. tanár [...] huzamosabb idő óta tényleges szolgálatot nem teljesítenek, szükségessé vált, hogy nevezettek beadják nyugdíjazási kérelmüket.” A dékán a levelet szó szerint átiratva ezzel küldte meg: „Ezt a levelet a benne foglalt felkérésnek megfelelően közlöm. Szívélyes üdvözlettel őszinte hived Buza László.” Kénytelen-kelletlen mind a ketten nyugdíjaztatták magukat.

Sövényházy Ferenc így lett gazdag szakirodalmi munkássággal, egy évtizednyi professzori múlttal, három kisgyermekkel, 52 éves korában nyugdíjas havi 744 Ft-tal. Nyugdíját kiegészítendő 1951 végétől bérelszámolóként (!) dolgozott a Folyamszabályozási Hivatal egyik, a Maroson állomásozó kotróhajóján; 1954-ben a Dél-magyarországi Áramszolgáltató Vállalathoz (DÁV) került üzemi könyvtárosként és szabványügyi előadóként.

A kar professzorai nyilvánvalóan számon tartották, s szükség is lett volna rá, hiszen a Polgári Jogi Tanszék, melyet vezetőként 1951. szeptember 1-jétől 1956. augusztus 31-éig Pólay Elemér látott el, éppen üresedésben volt. Keltezetlen beadványában kérte vagy csak kérni akarta visszavételét maga is. Első lapjának jobb felső sarkában az 1956. dec. felesége kézírása. A nálam lévő másolati példányból nem tudni, hogy ez az eredetivel egyező második példány-e vagy maga az eredeti, melyet – a bekövetkező események ismeretében – talán be sem adott a karnak. E helyütt utolsó bekezdését idézem:

„Tekintettel a nyugdíjszabályoknak korlátozó rendelkezéseire, nem is juthatok öttagú családom emberséges megélhetését biztosító megfelelő keresethez, mert akkor nyugdíjamat leszállítják.

Ez a helyzet, ez a kezelés vezetett oda, hogy feleségem a nélkülözések, a nem kielégítő táplálkozás következtében gyomorfekélyt kapott, s évek óta synylődik. 3 kiskorú gyermekem (mindhárom kitűnő tanuló) egészséges felnevelését is kockáztatja ez az igazságtalan és méltánytalan helyzet.

Kérem az értelmiségi és tudományos munka megbecsülésének érvényt szerezni s az igazságtalan kezelés végetvetésével kérelmem teljesíteni. Tekintettel arra, hogy elgyöngült családom állandóan igen súlyos helyzetben van, kérem ügyem sürgős elintézését.

Fogadja az Állam- és Jogtudományi Kar őszinte nagyrabecsülésem nyilvánítását.

Dr. Sövényházy Ferenc

ny. egyetemi tanár

Szeged. I. Dugonics - tér 11.”

Mint feleségének 1989. június 30-án Csákány Béla rektorhoz intézett leveléből kiderül, 1956 őszén a vállalati munkástanács tagja lett. Amikor meg SZABOLCSI Gábor *Az ellenforradalmi események a szegedi [Szegedi] Tudományegyetemen* c. leleplezőnek szánt cikksorozata VI. részében (DM 1957. június 28.) róla is szó esett, mint akit annakidején rehabilitálni szándékoztak, sorsa még rosszabbra fordult. „Sövényházyt – írja felesége – állásából azonnali hatállyal menesztették, és munkakönyvébe bekerült a beírás: »csak fizikai munkát vállalhat«.”

Majd egy esztendő múltán, 1958. május 31-én a Gyapjú- és Textilanyag Forgalmi Vállalat szegedi raktárának éjjeliőreként havi 800 Ft fizetéssel sikerült ismét elhelyezkednie.

„Éjjeliőrre lett a professzor – írja felesége – Szegeden a rabtemető sarkában lévő Gyapjúforgalmi Vállalatnál. Felesége pedig csak a nyomorék gyermekek otthonában tudott elhelyezkedni mint gyermekgondozó. – Tudományos körökben ebben az időben köztudomású volt mellőztetése, nehéz sora, – és az is, hogy minden nyomorgattatása dacára három igen értékes gyermeket nevel, akiknek egyetemi képzettsége azóta is hasznára van a társadalomnak. – Az időközben személyi vonatkozásban nagyon kicserélődött jogi kar érdektelensége teljes volt, Sövényházy pedig szellemi alamiznáért nem könyörgött. Így történt, hogy kimaradt az 1963-ban [1971-ben] megjelent almanachból is, pedig teljes joggal ott lett volna a helye.

Az önmagában értéket képviselő jellemet azonban nehéz egyensúlyában megingatni. Sövényházy kis éjjeliőri szobájában is az maradt, aki volt. Kis örszobája asztalánál írta tanulmányait, 1963-ban pl. *Az angol részvényjog fejlődéséről*. Dr. Kuncz Ödön kedves professzora, később kollegája 80 éves születésnapján kívánt neki ezzel örömet szerezni. – Családja fenntartása érdekében 1980-ban bekövetkezett haláláig francia és angol nyel-vórakat adott, ezzel is átadva tudását, jellemének példamutató szilárdságát tanítványainak.”

Megvallom: a rehabilitációs eljárásig én sem hallottam róla. Felesége állhatatos küzdelme eredményeként a *Szegedi egyetemi almanach* 1996. évi kiadásába már bekerült, s helye lett a kar *Professzori Arcképcsarnok*ában is. Kollégánk, Martonyi János – az ifjabb – mint egykori *angoltanárát* örömmel fedezte föl a volt kolozsvári és szegedi jogtanárok között. Felesége műveinek jegyzékében 31-et sorol föl: Az első: *A részvénytársaságok honossága* (1926), az utolsó előtti: *Az állami vállalatok szervezete* (Szegedi Ügyvédi Kamara, 1949). Munkássága értő feldolgozóra vár.

A római jogot Személyi Kálmán 1946. augusztus 13-án bekövetkezett halála után három tanéven át (1946–1949) helyettesítőként a magánjogász Székely István adta elő, majd pedig a miskolci jogakadémiáról idekerült Pólay Elemér (1949–1951). Elmondása szerint Világhy Miklós budapesti professzor unszolására cserélte föl a polgári joggal (1951–1956). A római jogra intézeti tanárként Halász Aladár pesti ügyvéd 1951. szeptember 1-jétől nyert kinevezést.

„Halász Aladár (1892–1966) – írta róla pécsi tanszéki utóda – a pesti egyetemen végezte a jogot, tagja volt a Galilei Körnek, 1914-től pedig az Országos Radikális Pártnak. A Tanácsköztársaság idején népbiztossági szolgálatot vállalt, majd emigrált Bécsbe. 1925-től Budapesten volt ügyvéd. 1945 februárjában elvbarátaival – köztük Harrer Ferencsel – ismét megalakította a Radikális Pártot; 1947-ben és 1949-ben országgyűlési képviselővé választották. A fővárosi tanácsnak haláláig tagja volt” (BENEDEK Ferenc: *Római jog = Fejezetek* [...] Pécs, 1980. 263.). 1963-ban – emlékezetem szerint – a Hazafias Népfront Baranyában még fölvette a pótképviselő-jelöltek sorába.

Szakirodalmi munkássága – miként a budapesti jogi kart birtokba vevő kartársainak – neki sem volt. Kinevezését éppen e tanszékre – állítólag – azzal indokolták, hogy „kitűnő római jogi könyvtára” van. Nagy műveltségű ember volt. Keveset tartózkodott a karon; fizetését is olykor hónapokig nem vette föl. Amikor ezt szóvá tették, a válasza az volt, hogy szegedi tartózkodása idején „éjjel-nappal a hallgatók rendelkezésére áll...” Szeretett „jót tenni”, ám ebben nem mindig volt köszönet. Amikor pl. végre elérte, hogy a minden elől kitérő Bónis beretváját az ő révén éleztesse, elhíresztelte, hogy „a Bónis gyerekek apjuk borotvájával drótot vágna”. A különben kissé hipochonderségre hajlamos Pólay Elemért egyszer „teafőzelékkel” fogadta, már-már „megmérgezte”. Az sem lehetett utolsó jelenet, mikor a lépcsőn Horváth Róberttel „leangol-, ill. franciakémezték” egymást. Both Ödön szokta volt idézni a kandidátusi értekezését módszertani bizottsági elnökként firtató Bónis Györgyre mondottakat: „Mi köze ahhoz a Bónisnak, hogy mikor liferálom a Szász-Schwarzot!?” Fő műve, *Szász-Schwarz* [Gusztáv] *tanítása a jogalanyról* c. kandidátusi értekezése egyébként már Pécsen készült el 1958-ban (676 p.). „Az igénytelen

Óriás Nándor nyugdíjaztatása után az 1955/56-i tanévben már a pécsi római jogi tanszék vezetését is ellátta. „Az 1956/57. tanév kezdete óta egyedül a pécsi római jogi tanszék vezetésével volt megbízva, s 1959. febr. 1-jével lett egyetemi tanárrá kinevezve” (BENEDEK Ferenc, uo. 263.). A *Szegedi egyetemi almanach* (1996) szerzője téved, mikor pécsi egyetemi tanárságának kezdetét 1956. augusztus 25-ére teszi; inkább valószínű, hogy tanszékvezető egyetem docensként akkor helyezték át oda, a szegedi tanszéktörténeti táblázat szerint 1956. szeptember 1-i hatállyal. Mint a 6. sz. iratból kitűnik, Szegeden „tartósan szabadságot” munkaviszonyban maradt; Schultheisz Emil dékán ennek „azonnali hatállyal” való megszüntetését kérte. Vissza már nem jött; hogy pontosan mikor is szűnt meg itteni munkaviszonya, további kutatás kérdése.

Horváth Róbert, aki jogi tanulmányait Miskolcon kezdte (1935–1936), majd Szegeden fejezte be (1936–1939), 1949-ben a miskolci jogakadémiáról került Szegedre; itt előbb az 1949/50-i tanévben – a még állásban lévő ifj. Boér Elektől – a Közgazdaságtudományi és Pénzügytani Tanszéket vette át két tanévre (helyébe 1952-ben a Marxizmus-leninizmus Tanszék gondozta a politikai gazdaságtan került), az 1953/54-i tanévben pedig az 1953. december 12-én elhunyt Schneller Károly örökébe lépett, s meg is maradt a Statisztikai Tanszék élén nyugalomba vonulásáig (1986). Nyilvános rendkívüli egyetemi tanár 1950. szeptember 1-től, egyetemi tanár pedig 1951. október 1-től lett. Nagy műveltségű, a közgazdaságtan, a statisztika és a demográfia, valamint ezek története köréből sok könyvet, még több tanulmányt közzétevő, termékeny alkotó volt. 1957-ben dékáni tisztbe nyilvánvalóan azért juttatták, mert mindkét oldal elfogadta. Különben megnyerő modora ellenére olykor tapintatlan szakmai „szurkálódás” jellemezte. Sokan ezért nem is szerették. Nemzetközileg jobban elismerték, mint itthon, különösen Szegeden. Kár.

Nekünk törvénykezési szervezeti jogot és büntető eljárásjogot adott elő; utóbbit – e nagyon is gyakorlati stúdiumot – meglehetősen elméleti vagy inkább elméletieskedő síkon.

Munkássága igazán nem bontakozhatott ki. Mozgalmi ember volt, különösen az ifjúsági szervezettel kapcsolatban tűnt ki *sarlós* múltja.

S mi történt az ötökkel? A fáma szerint nagyon is óvatos Buza László – Szabolcsi Gábor megnevezésében: Ibn Budza –, a nemzetközi jog akadémikus professzora oly szakmai tekintéllyel bírt, hogy erre, valamint korára is tekintettel alighanem szóba sem kerülhetett vele szemben a számonkérés.

Martonyi János, az államigazgatási és a pénzügyi jog tanszékvezető professzora sem tartozhatott a harcosabban föllépők közé. Amikor 1957 márciusában – a MUK („márciusban újra kezdjük”) kapcsán – rövid időre többekkel ő is őrizetbe került, körülnézve – a fáma szerint – akasztófahumorról állapította meg, hogy nagy baj nem lehet, hiszen csupa ismerős került össze... Péter Lászlónak aligha lehetne rá oka orrolnia, hiszen ha megbízást vállalt volna is fegyelmi ügyének kivizsgálására, ha megindul a vizsgálat, vele ő csak jól járt volna. Ám alighanem kiadmányozás nélkül maradtak az iratok (22–24.). Attól, hogy ő maga – az akkor már előzetes letartóztatásban lévő – sem kapta meg az értesítést (22.), csakis erre lehet következtetni. Martonyi János professzor egyébként a „konszolidáció” kezdetén két tanéven át (1958–1960) a kar dékánja volt.

Pólay Elemér professzor, akiről fentebb már szót ejtettem, rektorhelyettesként (1955–1957) sodródott az eseményekbe. Halász Aladár munkaviszonyának megszüntetését bizonyosan ő is javasolhatta. Fegyelmmel sújtották; a római jog európai híré tudósaként sem lehetett belőle akadémikus.⁶

Schultheisz Emil, a büntetőjog Debrecenből jött – eredetileg hadbíró – professzora éppen dékán volt 1956/57-ben. A kari közlemékezet szerint ő nem volt benne semmiben. Október vége felé éppen beteg volt. Annál inkább helyettese, Perbiró József egyetemi docens, aki fokról fokra emelkedve a város vezetője lett. S ezért nem csupán állását veszítette el, hanem életfogytiglan szabadságvesztést is szenvedett, melyből 1963-ban amnesztiával szabadult.

Schultheisz Emil nyugdíjaztatásáról Both Ödöntől azt hallottam, hogy az 1957. március közepi „MUK-os begyűjtése” után – dékáni tisztéről már előbb lemondva – azonnal kérte nyugdíjaztatását. A dékáni tisztet az almanach szerint 1957. április 1-jén vette át Horváth Róbert; mivel Bólya Lajos almanachbeli adatai között az is szerepel, hogy 1957-ben dékán volt, elképzelhető, hogy ő e tisztséget márciusban tölthette be, s utána lett 1957. április 1-től lett rektor.

Schultheisz Emil 1957. október 1-i – saját kérelmére történt – nyugdíjaztatása a Péter László közölte dokumentumok révén élesebb megvilágításba került. Megijedni megijedhetett ő, ám nem csupán az őrizetbe vételtől, hanem az általa 1956. november 3-án tett előterjesztések következményeitől is.

Dékánságát és a karról történt távozását Nagy Ferenc, a tanszékének betöltője, a még általam szervezett Debreceni Egyetemi Jogász hét 1999. február 4-i *Volt – és lesz – egyszer egy debreceni jogi kar* címmel tartott ülésen fölolvastott *Schultheisz Emil életútjáról és munkásságáról* c., e teljesebb formában még mindig kéziratban lévő előadásában emígyen örökítette meg:

⁶ Pólay Elemér 1957-ben írásbeli megrovást kapott. Legfőbb bűne: „nem akadályozta meg a kommunisták elleni hajsztát”. In: BÁLINT LÁSZLÓ, 2016. 32.

„Az 1955/56. tanévben a kar tudományos bizottságának elnöke. Dékánhelyettesi teendőket 1950 és 1956 között látott el, majd 1956. szeptemberétől a kar dékánja. Ennek előzménye az volt, hogy Kovács István dékán felmentésével egyidejűleg Schultheisz Emil hozta javaslatba a dékáni megbízatásra. Kovács professzor kifejtette, hogy Schultheisz Emil tudományos és kutatómunkája eredményeiben, a kar oktatóihoz való viszonyában megfelelő biztosítékokat lát arra, hogy ezt a tisztséget kiválóan el fogja látni. Schultheisz Emil ekként nyilatkozott: »úgy hiszi, ötéves dékánhelyettesi működésével már kijárta az előiskolát, de ennek ellenére a próbát még nem állotta ki, hiszen nehezebb kérdésekben eddig nem döntött. A dékáni tisztség nehéz munkáját csak abban az esetben töltheti be – egészségi állapota következtében –, ha a kar tagjai fokozottabban támogatják munkájában.«

Az 1956. októberi és az ezt követő időszakában tehát Schultheisz Emil volt a kar dékánja; önmagában ez a körülmény később pályafutásának derékba törését jelentette számára. Beindultak az általában mindenfajta valós alapot nélkülöző felelősségre vonások, vádaskodások, meghurcolások, letartóztatások. Ennek esett áldozatául Schultheisz Emil is.

Katonai személyi anyaggyűjtőjében 1956 decemberében e bejegyzés szerepel: »Nem lépett fel a Baróti-féle ellenforradalmi csoporttal szemben. [Baróti Dezső irodalomtörténész 1955–57 között volt a szegedi egyetem rektora.] Az Egyetemi Forradalmi Bizottság katonai tanácsadója volt. A kommunisták eltávolítását kérte az egyetemről.« Mindezen megállapítás annak felülvizsgálatára szolgálhatott: alkalmas-e, hogy továbbra is nyugállományú vezérőrnagy maradjon. A fentiekben írt jellemzés alapján az eljárók rendfokozatának megvonását javasolták, ám a jellemzés után kézzel odairva ez is olvasható: »a javaslat ellenére rendfokozatban marad, melynek oka: eltávozott a karról«.

Az 57. életévét alighogy betöltött Schultheisz Emil számára feltehetően nem sok választási lehetősége maradhatott. Vagy akarata ellenére távolítják el a karról és fosztják meg tábornoki rendfokozatától, további eljárások és meghurcoltatások kíséretében, vagy – úgymond – önként távozik a karról, betegségére hivatkozással nyugdíjazását kérve, rendfokozatának meghagyása mellett. Az utóbbi változat valósult meg.

A szegedi kar 1957. február 28-án megtartott IV. rendkívüli tanácsülésén Schultheisz Emil dékán ismertette, hogy milyen körülmények között vállalta el ezt a tisztséget. Már Emil dékán ismertette, hogy milyen körülmények között vállalta el ezt a tisztséget. Már akkor kijelentette, hogy beteg, s betegsége azóta is fokozódott. Több esetben volt betegszabadságon, ezt azonban többször meg kellett szakítania. Kijelentette, hogy betegsége miatt nem tudja ellátni a dékáni teendőket és lemond. A lemondást a kar tagjai egyhangúlag elfogadták.

A karról történő nyugállományba vonulásának időpontjaként Schultheisz Emil 1957. október 1-jét tünteti fel, s ezt vette át a *Szegedi egyetemi almanach* is. Valójában 1957-ben már oktatási tevékenységet sem nagyon végezhetett, valószínűleg a betegszabadsága és a felmentési idejének kitöltését követően megállapított időpont lett az 1957. október 1.⁷⁷

⁷⁷ KARDOS SÁNDOR: *Devecseri Schultheisz Emil (1899–1934)*. In: „Ernyedetlen szorgalommal...” A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949). Szerk. P. Szabó Béla. Debrecen, 2014. 651–675. (Historia facultatis iuridicae IV.)

Jó híre-neve máig kíséri. Magam a büntetőjog általános részét már hű tanítványától, Tokaji Gézától hallgattam. Őt szintén fegyelmi büntetéssel sújtották. Előmenetele ezért is lett lassabb.

A jogi karon és részben az egyetemen történekekért végül is a jogtörténész Bónis Györgyön csattant az ostor. (Perbíró Józsefet a Város vezetésében betöltött szerepéért sújtották súlyos büntetéssel.⁸) Esetében az *Egy jegyzőkönyv margójára* névtelenségbe burkolózó szerzőjének képtelen állítása miatt, születéséig vissza kell mennünk. Szabolcsi ugyanis ezt is állította:

„Bónis Hóman Bálint háborús bűnös, életfogytiglani börtönrre ítélt fasiszta kultusz-miniszter keresztfiaként kezdte pályafutását. Nem sokkal az egyetem elvégzése után, 25 [helyesen: 26] éves korában számbavehető tudományos munka nélkül kinevezték a kolozsvári egyetem jogi karára egyetemi tanárnak. Már ebből is látható a Horthy-korszak merész »káderpolitikája«. Bónis kinevezésében a tudományos szakszemponatoknak – számbavehető tudományos munka hiányában – semmiféle szerepük nem volt. Az ő kinevezése csupán politikai okokból született meg. Úgy került a kolozsvári tanszékre, mint a Horthy-rendszer ifjú és megbízható lovagja, aki a fasiszta keresztapa védőszárnyai alatt növekedvén, hosszú évtizedekre biztosítva van mindenfajta káros, baloldali szemlélet elfogadása vagy szolgálata ellen.”

A megtámadott válaszában vonatkozó pontjai alighanem legnagyobb fejtörést okozhattak a szerkesztőnek, a „tények helyesbítő közvételét” már ezért sem vállalta:

„1. Keresztapám nem Hóman Bálint, hanem Szentgyörgyi [Szent-Györgyi] Albert. Ennélfogva kolozsvári kinevezésemet sem a rokonságnak köszönhetem.

2. Kolozsvári (1940) kinevezésem előtt 22 (huszonkettő) tudományos publikációm jelent meg, köztük négy önálló, könyvalakban.”

Az 1. ponthoz özv. Bónis Györgyné az egyetemnek megküldte a Budapest-belvárosi R. K. Föplébánia 1989. október 11-én kelt keresztlevél-másolatát, mely szerint az 1914. január 5-én született Bónis Györgyöt (szülei: Dr. Bónis Pál István Miklós hivatalnok, rk., Wallon Emma Ilona, reform., Eskü tér 8.) 1914. február 2-án keresztelték (keresztiszülei: Szentgyörgyi [sic!] Albert és Szabó Gusztávné rk.). E tudománytörténeti szempontból is jelentős adat fényre derülését alighanem Szabolcsi Gábornak köszönhetjük. De micsoda áron!

A „kolozsvári magyar királyi Ferenc József tudományegyetem jog- és államtudományi karára” Horthy Miklós kormányzó 1940. október 19-én – Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére – *megegyeztetten* Búza László (nemzetközi jog), Csekey István (magyar közjog), Heller Erik (magyar büntetőjog), Tury Sándor Kornél (ke-

⁸ PERBÍRÓ JÓZSEF: *Ötvenhat Szegeden – emlékeimben*. Belvedere, Szeged, 2002. – A szerzőnek egy teljesebb emlékirata vár kiadásra! – Perére lásd BÁLINT LÁSZLÓ: *A perbíró per. Az 1956-os forradalom utáni megtorlás legjelentősebb szegedi büntetőpere*. POFOSZ Csongrád megyei szervezete Délalföldi 56-os Vitézi Rend Főkapitánysága, Szeged, 2014.

reskedelmi és váltójog), Horváth Barna (jogbölcselet), Balás P. Elemér (magyar polgári és büntető törvénykezési jog) és Személyi Kálmán (római jog) „szegedi királyi Ferenc József Tudományegyetem[-i] nyilvános rendes tanárokat”; kinevezte Schneller Károly egyetemi nyilvános rendkívüli tanárt [Szegedről] (statisztika), Scheffer János hittudományi főiskolai tanárt (egyházjog), Székely István egri érseki jogakadémiai tanárt (magyar magánjog, különös tekintettel az erdélyi jogfejlődésre), Szász István királyi ítélőtáblai bírót, egyetemi címzetes nyilvános rendes tanárt (magyar magánjog) egyetemi nyilvános rendes tanárokká, ifjabb Boér Elek kecskeméti ref. jogakadémiai tanár, egyetemi magántanárt (közgazdaságtan és pénzügytan), Martonyi János miniszteri titkári címmel és jelleggel felruházott miniszteri segédtitkárt (magyar közigazgatás- és pénzügyi jog) és Bónis György tanügyi segédfogalmazót (magyar alkotmány- és jogtörténet) pedig egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá.

Hóman Bálint a fiatal Bónist – gondolom, külön-külön szintűgy a többi megerősített és kinevezett professzort – 1940. november 2-án Kolozsvárra küldött levelében személyesen értesítette. A valamennyi megerősítést és kinevezést tartalmazó miniszteri irat – Szily Kálmán államtitkártól – ugyanakkor kelt (34.839–1940. sz. IV.), ám Buza László dékán – a kart illető kivonatban – csak 1941. január 31-én küldte meg az érintetteknek, köztük Bónis Györgynek (638–1940/41. j.k. sz.). *A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara* fölíratú nyomtatványon a *Szeged, Dugonics tér 13.* címet géppel Kolozsvárra írták át...

A Ferenc József Tudományegyetem újjászervezése „ösi székhelyén” rendkívül gyorsan történt, hiszen nem egészen két hónappal az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után a kormányzó 1940. október 24-én nyitotta meg. Szegeden az egyelőre Jog- és Államtudományi Kar nélkül alapított Horthy Miklós Tudományegyetem 1940. november 11-én nyitotta meg kapuit, ugyancsak a kormányzó jelenlétében.

A jogtörténeti tanszék Iványi Béla professzornak 1938. május 1-i magán okok miatt történt kényszerű nyugdíjaztatása óta üres volt; az addig helyettesítőként ezt is ellátó Ereky István közigazgatási jogász professzor korára tekintettel már nem mehetett Kolozsvárra, így mind a két tanszéke betöltetlen volt.

A „Horthy-rendszer»káderepolitikája«” – Szabolcsi Gábor erőltetett kipellengérezésével szemben – valóban szerencsés volt. Mind Martonyi, mind Bónis a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán kiválóan végzett, *sub auspiciis gubernatoris*, azaz kormányzói aranygyűrűvel avatott jogászdoktorok voltak. Mindketten túl a tudományos pályára kezdetén: Martonyi a Magyar-iskola tagjaként, Bónis az Eckhart-szeminárium neveltjeként. Kétségtelen: nem volt magántanári képesítésük, ám elvileg elegendő tudományos munkásságuk volt a habilitációhoz, melynek azonban – katedrán lévén – már nem vetették alá magukat.

Bónis valóban a legfiatalabb professzor volt. A fáma szerint gr. Teleki Géza (1911–1983) – az Ideiglenes Nemzeti Kormány majdani kultuszminisztere – a kolozsvári gazdaságföld-rajzi és geológiai intézetbe csak úgy volt hajlandó elfogadni a professzori kinevezést, ha a kolozsvári egyetemen lesz nála fiatalabb professzor is. Nem tudom, mi az igazság ebben.

Bónis György 1944 októberében eleget tett ugyan a kiűritési parancsnak, ám mindjárt Budapest elfoglalása után, az első vonattal visszament Kolozsvárra. A Miskolczy Dezső rektortól származó s több szakszervezet képviselője – köztük Vinczi Károly és Nagy Géza –

által láttamozott *Hivatalos bizonyítvány* (1945. április 13.) – szerint „az egyetem zavartalan működése szempontjából nélkülözhetetlen és így reá feltétlenül szükség van”. A bukaresti kormány által alapított „Kolozsvári magyar előadási nyelvű Tudományegyetem” Csögör Lajos professzor elnökölte vezető bizottsága 1945. szeptember 29-én tovább alkalmazta; az *Igazolvány* szerint *egyetemi ny. r.* [nyilvános rendes] *tanárként*, a *Certificat* szerint viszont *professor titular*, azaz címzetes egyetemi tanár állásban. A Csögör Lajos rektor és Nagy Géza főtitkár által 1946. január 17-én kiállított újabb *Certificat* szerint Bónis Gheorghe [így!] egyetemi tanárt (*professor universitar*) 1945. november 1-től 1946. november 1-ig a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Gazdaság[tudomány]i Karára [*Facultatea de Drept si Economia a Universitatii Bolyai din Cluj*] alkalmazták, s így provizórikusan jogosult volt Kolozsvárt lakni. A Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Kara által 1947. március 11-én kiállított *Szolgálati bizonyítvány* szerint „a Nemzetnevelésiügyi Minisztérium által kinevezett egyetemi nyilvános rendes tanár” volt a titulusa.

Csögör Lajos rektor 1947. március 21-i fölterjesztésében Ortutay Gyula magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult, hogy a Kolozsvárott szolgálatot teljesítő nyilvános rendkívüli egyetemi tanárokat – Bónis Györgyöt és Ludány Györgyöt (1940. október 19.), Gunda Bélát (1943. szeptember 15.) és László Gyulát (1944. június 31. [30.]) – léptesse elő nyilvános tanárokká, mivel „a velük együtt kinevezett kollégák már mint rendes tanárok működnek itt vagy Magyarországon”. Fontos egyetemtörténeti mozzanatok rejlenek e kérelem indoklásában:

„Kérem Miniszter Urat, szíveskedjék figyelembe venni, hogy az 1945. november 1-én a román kormánnyal megkötött szerződésükben mindannyian mint »professor titular«, azaz nyilvános rendes tanári minőségben szerepelnek, s az itt szolgálatot teljesítő magyar állampolgárságú nyilvános rendes tanárokat megillető jogokat azóta is háborítatlanul élvezik.

A nyilvános rendes tanári kinevezésre az illetékes Kar szokott előterjesztést tenni a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Nevezettek esetében erre azonban nem kerülhet sor, mivel tudománykaraik nem alárendelt szervei a magyar közoktatásügyi kormányzatnak, míg dr. Bónis György, dr. Gunda Béla, dr. László Gyula és dr. Ludány György külföldön szolgálatot teljesítő magyar állampolgárságú állami tisztviselő.

Dr. Bónis György, dr. Gunda Béla, dr. László Gyula és dr. Ludány György itteni egyetemi működésével mind a Karok, mind pedig az Egyetemi Tanács teljes mértékben meg van elégedve. Mindannyian bizonyosságot tettek arról, hogy érdemes munkásai a magyar nyelvű felsőoktatás ügyének. Szaktudásuk, eddigi tudományos működésük és nevelői rátermettségük egyaránt érdemessé teszi őket előléptetésre.”

Hogy az érintettek kérelmükre választ kaptak-e, a birtokomban lévő iratmásokból nem derül ki. A kolozsvári kar – a jegyzőkönyvkivonat tanúsága szerint – 1947. június 3-án vette tudomásul Buza Lászlónak és Bónis Györgynek a szegedi karra való meghívását. A dékán mindkettejüknek elismerését fejezte ki. „Hosszasan méltatja Buza László professzor felbecsülhetetlen érdemeit egyetemünk megszervezése tekintetében. Bölcs tanácsaival óriási mértékben járult hozzá egyetemünk szervezetének megszilárdításában[-hoz!].” Mindketten jegyzőkönyvi köszönettel távoztak, sőt a kar engedélyt adott Asztalos Sándor professzornak,

hogy mindkettejük „példamutató magatartásáról – amennyiben ennek szüksége felmerülne – a nyilvánosság előtt megemlékezessen”.

Ortutay Gyula 1947. október 23-án értesítette Bónis Györgyöt, hogy a köztársasági elnök kinevezte „a szegedi tudományegyetem jog- és államtudományi karán a magyar jogtörténet és az összehasonlító európai jogtörténet nyilvános rendes tanár[á]v”. (Vö. Magyar Közlöny, 1947. november 11.)

Bónis György két tárgyát gondolva igyekezett jól beilleszkedni az ötvenes évek szegedi egyetemi viszonyaiba. Megőrzött káderjellemzései (1951. január 26., 1953. április 7.), valamint a tanszék pártbizottság általi vizsgálati jelentése (1952. november 6.), nemkülönben „Munka Érdemrend” kitüntetésre való fölterjesztése (1956. október 1.) ezt igazolják. Az MDP-be nem akart belépni. Az MSZT (Magyar-Szovjet Társaság) kari elnöke, valamint a Hazafias Népfront szegedi békebizottságának és nemzetközi bizottságának az elnöke volt. Tudományos munkáját, melynek bemutatása nem lehet e közlemény fõladata, a lehetőségek szerint, mégis változatlan színvonalon folytatta. A szovjet rendszerű tudományos minősítés bevezetésével 1952. július 14-én a Tudományos Minősítő Bizottság csupán a „tudományok kandidátusa” fokozatra érdemesítette, noha a kiváló budapesti római jogász Marton Géza a „tudományok doktora” fokozat odaítélését javasolta. A Schulek Elemér elnök és Tolnai Gábor titkár által aláírt okmány lelketlenül igazságtalan kitétele így hangzott:

„A Tudományos Minősítő Bizottság megállapította, hogy Ön jogtörténeti tudomány-szakunk egyik értékes, további fejlődést ígérő, önálló alkotásra képes munkása. Eddigi munkássága során nem jutott el olyan műig, amely jelentékenyen gazdagította volna jogtörténeti irodalmunkat, de eddigi tevékenysége arra mutat, hogy Öntől jelentékeny eredményeket várhatunk.”

Sok gondot okozott számára tárgyainak oktatása; különösen azért, mert a karra annak-idején sok gyengén érettségizett vagy érettségi nélküli hallgató is beiratkozott. Ráadásul a korszellem valaminő látványos produkciót is követelt. Így jutott el egyik tanáregédjével, korszellem valaminő látványos produkciót is követelt. Így jutott el egyik tanáregédjével, Szegvári Katalinnal a jogtörténet „dramatizálásáig”. A hallgatókkal eljátszották a Dimitrov elleni hírhedt lipcei pert. Az *Egy jegyzőkönyv margójára* szerzője azonban utólag még ezt is ellene fordította.

„A felszabadulás után – írta – a fasiszta Horthy-korszaknak eme megbízható kádere kénytelen volt magára öltetni a marxizmus-leninizmus mezét, hogy tudományos munkásságát tovább folytathassa, de a rendszer iránti ellenérzése, gyűlölete időközönként lelke mélyéből a felszínre tört. Ennek egyik körmönfont megnyilvánulása volt az a »szemléltető, dramatizált előadás«, amellyel az 1952–53-as tanévben a nemzetközi munkásmozgalom egyik nagy és hősies jelenetét, a lipcei pert destrualta [!] a hallgatóság előtt. Az általa vezetett bemutatón ezt a hatalmas pert a szereplők összeválogatásával, a rendezés szempontjainak különösségével neveltségessé tette, s erről a bemutatóról a karon csak az osztályidegen elemek nyilatkoztak elismerően.”

Bónis György válasza – közlés esetén – megint elevenbe találhatott volna:

„3. Az 1953-ban gyakorlati óra keretében megrendezett »lipcsei per«-ről nem a kar osztályidegen elemei nyilatkoztak elismerően, hanem a Délmagyarország 1953. ápr. 24-i száma. Ezután indítottak ellenem hajsztát az ellenségeim, a tényállás kiforgatásának segítségével.”

Az egykori rövid, a korra nagyon is jellemző híradást bizonyosságul idézem:

„A Szegedi Tudományegyetem jogi kari hallgatói tegnap ebéd után gyakorló órán adták elő a Dimitrov-pert. Ennek az előadásnak kettős szerepe volt. A jogtörténeti órákat élményszerűvé teszik, másrészt nevelő hatása van abban, hogy a fiatalok, akik egybegyűlnek egy-egy ilyen előadásra, meglátják, milyen aljas és korrupt volt a múlt rendszer bírósága és hány osztályát, népét szerető kommunistának oltotta ki éltét.

Az előadást az elsőéves hallgatók oldották meg, Szegvári Katalin tanársegéd elvtársnő segítségével. Az előadás megértéséhez az összekötő szöveget Módlics Mária elvtársnő, elsőéves joghallgató mondta el, aki ismertette a hallgatókkal a lipcsei per előzményeit. Dimitrov elvtársat Czibulás Pál elsőéves hallgató alakította. Meglepő tehetséggel rajzolta Dimitrov elvtársat beszédében. Különösen, amikor azt a jelenetet játszotta, mikor a per csaknem három hónapja tartott, és Dimitrov elvtárs vádlotti végszavára került sor. Ez a végszó összefoglalása és tetőpontja volt annak a harcnak, melyet Dimitrov elvtárs a per folyamán a fasizmus ellen vívott” (*A „lipcsei per” a Tudományegyetem Jogi Karán*. DM 1953. ápr. 24.).

Bónis György az 1956. októberi-novemberi egyetemi eseményekben jelentős szerepet vállalt. Mi több – a Hazafias Népfrontban – még városi szinten is.

„Bónis György jogász professzor – Hóman Bálint fasiszta kultuszminiszter keresztfia – pártellenes nézeteit – olvashatjuk Szabolcsi Gábor tollából – egyáltalán nem rejtette véka alá az ellenforradalom napjaiban. A Hazafias Népfront városi szervezetét is megkísérelte felhasználni a Szovjetunió elleni fellépésre. Most – az egyetemen szállongó hírek szerint – a budapesti egyetem jogtörténeti karának [!] vezetői beosztását készül elfoglalni, hogy »nevelhesse« tovább az ifjúságot” (*Az átszivárgások ellen*, DM 1957. máj. 31.).

A megtámadott válaszának két utolsó pontja e korábbi cikkekre vonatkozott:

„6. A Hazafias Népfrontban sohasem »léptem fel a Szovjetunió ellen«. Az 1956. október 25-i elnökségi ülésen részt vettem [a] megnyugtató nyilatkozat szövegezésében, és a teendőkre nézve Vereska [András] elvtárral értem meg egyet.

7. A budapesti egyetemen nincsen jogtörténeti kar, a két jogtörténeti tanszék pedig be van töltve, tehát nem »készülök elfoglalni« ott vezető beosztást.”

A Szegedi Tudományegyetem Forradalmi Nemzeti Bizottsága (Forradalmi Bizottság, Forradalmi Tanács) összetételéről, tevékenységéről keveset tudni. A jogi karról hárman vagy négyen lehettek tagjai: Perbíró József, Bónis György és Both Ödön; esetleg Tokaji Géza is. Alighanem ezzel is magyarázható, hogy Bónis az 1956. november 2-i kari pro-

Iratai között is föllelhető a Kállai Gyulával 1956. november 17-én folytatott megbeszélésről szóló keltezetlen és aláírás nélküli *Feljegyzés* (14.). A két szegedi egyetem négytagú küldöttségének ő maga is tagja volt, s igen valószínű – a gépirás krimináltechnikai összehasonlítása nélkül is föltehető –, hogy az iratot ő maga fogalmazta gépbe. Mint még idézni is fogom, kerek hét esztendő múltán fordult sorsának rendezéséért Kállai Gyulához, aki akkor éppen első miniszterelnök-helyettes volt.

Hogy a Művelődésügyi Minisztérium mikor rendelt el vele szemben fegyelmi vizsgálatot, a kezemből lévő forrásokból nem derül ki. Egy lapra írt két észrevétele 1957. június 6-án kelt, amiből következik, hogy csakis ez előtt. Mindkét észrevétel forrásértékű, ezért – a géphibák helyesbítésével – szó szerint idézem őket.

Kolozsvári »jobbboldaliságomról« vallomásomban már nyilatkoztam. Erre a korszakomra visszaemlékezve állíthatom, hogy a népiesekhez voltam legközelebb: Illyés Gyulához, Erdei Ferenchez, Német Lászlóhoz stb. Ezt a népi jogéletkutatás több éven át folytatott próbálkozása is mutatja. 1945 után értek támadások Kolozsvárt is, a bútoraimat elhurcoló próbálkozása is mutatja. De az 1945-ös évi alapított Bolyai Tudományegyetem egyik természettudományi kari hallgató részéről. De az 1945-ös évi alapított Bolyai Tudományegyetem két esztendőn keresztül rendes tanárának alkalmazott, az összes demokratikus pártok javaslata alapján. Ezt nem tették volna meg, ha előző működésem valóban szovinszta lett volna. Bemutatom 1945. augusztus 16-i igazolásomról szóló határozatot, az ottani egyetem 1947. március 21-i előterjesztését rendes tanárságom magyarországi elismerése iránt, a jog- és közgazdaságtudományi kar 1947. június 3-i jegyzőkönyvi kiadványát „példamutató magatartásomról”, és csatolom [...] Pászti Géza akkori romániai szociáldemokrata vezető 1947. szeptember 15-i nyilatkozatát politikai felfogásomról.”

Hogy Bónis György a *népiekhez vonzódott*, eddig is tudtuk. Más följegyzéséből derül ki, hogy hazatérte után – 1948–1949-ben – a Nemzeti Parasztpártnak is tagja volt.

A népi jogélet iránti érdeklődése később is megmaradt. A Magyar Jogász Szövetség jogtörténeti bizottságának ülésén TÁRKÁNY SZÜCS Ernő *Magyar jogi népszokások* (1981) című könyvének vitáján is – 1981. december 14-én – ő volt az egyik főként hozzászóló. Akkor találkoztam vele utoljára. A Jászai Mari téri kettős villamosmegállóban köszöntünk el...

Tan- és tudománytörténeti jelentősége van a pesti egyetemes jogtörténeti tanszék vezető professzorának „vallomására” tett megjegyzéseinek.

„Észrevételek Sarlós Márton vallomására

A vallomás – az utolsó előtti bekezdést kivéve – nem az ügyre tartozik. Tudományos véleménykülönbségeket nem lehet fegyelmi ügyben eldönteni. Ezekre mégis annyit jegyzek meg, hogy:

1. A közös jegyzetet érintő kifogásokra nyílt ülésen és négy szemközt is már választ adtam. Hogy mindegyikünk munkájába csúszhatnak be régi nézetek maradványai, az a tudományos fejlődés következménye. Csak azt nem érheti veszély, aki a felszabadulás előtt nem publikált.
2. Az Eckhart-iskola dicséretére vonatkozó nézeteimből, ami rossz volt, ugyancsak nyílt ülésen (a budapesti jogi karban 1955 májusában) elvettem. Sarlós előadmánya, majd cikke viszont nyíltan rosszhiszemű inszINUÁLÓ volt (pl. az 1848-ban hazaárulókkal vette egy kalap alá az iskolát). Ezt a részét akkor is, most is visszautasítom.
3. Eckhart Ferenc iskolájáról ma is az a véleményem, hogy a szellemtörténet jelszavával valójában burzsoá pozitívizmust üzött. Ezt csak az nem látja, aki nem tudja, hogy 1944 előtt nem egyetlen iskola volt a magyar történettudományban. Ha Sarlós Márton nem akadályozza meg a már évekkel ezelőtt írt cikkem (*A burzsoá jogtörténetírás az ellenforradalom korában*) megjelenését, ebben leírt hatoldalas önkritikám már régen napvilágot látott volna.
4. Hajnóczy-könyvemben nincs semmiféle kettősség. Az Akadémia jutalmat adott érte, és külön vitát rendezett róla, melynek kicsengése pozitív volt. (II. Osztály Közleményei 7, 1955, 1. sz.) A tudományos etikával ellenkező viszont az, hogy a lektor megjelenése után elítélő bírálatot ír a könyvről, melyet módjában volt előbb elolvasni.

Az ügy érdemére vonatkozóan most már annyit:

1. Valótlan, hogy „minél többet” akartam kapni a tankönyvből. Azért küzdöttem, hogy egyenlően osszuk meg, és a részek egymástól el legyenek határolva. Amikor ez az álláspontom nem került elfogadásra, elég sok fejezetet vállaltam az újabb részekből is.
2. Valótlan, hogy kéziratomat az októberi események után visszavontam volna. Azt kértem, hogy az első feléből a néhány Sarlós-féle fejezetet én írhasam újra, viszont felajánlottam, hogy amit a második feléhez már megírtam, azt ő felhasználhatja. Ennek felvetésével régi elgondolásomat kívántam megvalósítani.

Végül Sarlós Márton érdektelenségét kétségbe vonom. A fentiek is mutatják, hogy évek óta mindent elkövet munkám megnehezítésére. Az ő támadásai is hozzájárultak ahhoz, hogy a sajnálatos november 2-i javaslatot megtettem.”

A budapesti jogi kar tanácsülésén 1955 májusában Eckhart Ferencnek a szentkorona-tanról könyvében vallott nézeteit vitatták. Both Ödön úgy emlékezett, hogy Eckhart Ferenc – 1957-ben bekövetkezett haláláig a magyar jogtörténeti tanszék vezetője – szellemesen válaszolt Sarlós Mártonnak, aki annakidején, a Horthy-korszakban „még más malomban őrlött”. Professzortársa ugyanis a malmosok országos szövetségének ügyvédje volt...

Némi túlzással vallhatom, hogy a Bónis–Sarlós-féle *Egyetemes állam- és jogtörténet* (1957) tankönyv a mai napig a maga nemében még mindig a legjobb, legalábbis a Bónis György írta fejezeteket tekintve. Tragikus fintora a sorsnak, hogy ő már nem taníthatta, nem is vizsgáztathatott belőle. Néhány évig volt forgalomban. Én 1958/59-ben még belőle tanultam.

A Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya 1957. szeptember 1-i hatállyal a Budapesti 1. sz. Állami Levéltárba (utóbb: Fővárosi Levéltár; Budapest Főváros Levéltára) helyezte át *levéltáros* beosztásba, 2200 Ft havi fizetéssel. Molnár János miniszterhelyettes 1963. február 19-én értesítette, hogy a miniszter az 1957. június 21-én kelt 14/855–B 33/1957. sz. „azonnali hatályú elbocsátás” fegyelmi határozat „jogi következményeit” a Munka Törvénykönyve 114. §-a alapján hatályon kívül helyezi.

Ezután több kísérletet tett szakmájába való visszakerülésre, tanszékvezető professzori rangjának visszanyerésére. Erről tanúskodik az egykori tárgyalófél, első miniszterelnök-helyetteshez intézett levele.

„Kállai Gyula elvtársnak,
a Minisztertanács első elnökhelyettese,

Budapest, V.
Kossuth Lajos tér 1–3.

Igen Tisztelt Miniszterelnökhelyettes Elvtárs!

Hét esztendeje annak, hogy a szegedi tudományegyetem küldöttségének tagjaként, három professzortársammal együtt felkerestük Önt, és hosszas megbeszélés során tájékoztattuk az egyetem tanári karának állásfoglalásáról. Azzal a bizalommal, amellyel akkor, a munkás-paraszt kormány első heteiben Önhöz fordultunk, kérek most is meghallgatást és segítséget a magam ügyében.

Az említett küldöttségjárás idején nem is sejtettem, hogy egy jó félév múlva már nem leszek az egyetem tanára. Nem akarom kisebbiteni 1956-ban elkövetett politikai hibámat, de állítom, hogy az 1957 júniusában fegyelmi úton történt elbocsátásomat személyi elfogultság is sugallta. A fegyelmi határozatban a vizsgálat adataival ellenkező tényállítás szerepel. A bizonyítás kiegészítésére nem kaptam módot. A szegedi tanszéken eltöltött közel tíz esztendő párt- és állami vonalon elismert jó munkája, az 1952-ben kapott kandidátusi fokozatom, az 1954-ben elnyert akadémiai jutalom, az 1956-ban osztályrészemül jutott külföldi kongresszusi és népfront-kiküldetés, mind eltörpültek a személyi megtorlás szándéka mellett. Tizenhét évi egyetemi tanári működés után családommal együtt átmenetileg az utcára kerültem. 1957 szeptemberében azután a Fővárosi Levéltárba neveztek ki levéltárosnak.

Harminc esztendei tudományos munkásság, 93 jogtörténeti publikáció, 16 egyetemi és levéltári tanfolyami jegyzet áll mögöttem. A levéltárba kerülve azt tartottam szem előtt, hogy – mint azelőtt is – lankadatlanul dolgozva tegyem lehetővé a súlyos ítélet megváltoztatását, hivatásomhoz, a magyar jogtörténet műveléséhez és tanításához való visszatérésemet.

Levéltári munkám során több alkalommal jutalmat, elismerést kaptam, és hogy a fizikai és tudományos munka e sajátos keverékében is megálltam a helyemet, azt a Művelődésügyi Minisztérium levéltári osztálya tanúsíthatja. Jólesett, hogy a Miniszter 46. 367/1963. VI. sz., ez év február 19-én kelt határozatával törölte fegyelmi büntetésem jogkövetkezményeit. Az a reményem azonban, hogy az illetékesek hat év elteltével megelégedik a folyamatos szankció alkalmazását, nem teljesült. Ez év tavaszán Molnár János miniszterhelyettes elvtárs – aki egyébként a legnagyobb jóindulattal viseltetik velem szemben – közölte velem, hogy a felsőoktatásba való visszatérésem ügyét, legalább is egyelőre, levették a napirendről.

Hozzáteszem még, hogy a magyar jogtörténet elbocsátással egyidőben, 1957 nyarán kedvezőtlen helyzetbe került. Halál, disszidálás, elbocsátások következtében mindhárom tanszéke megürült. Kettőt akkor, ill. azután olyan emberek foglaltak el, akiknek egy sor jogtörténeti munkásságuk sem volt. Az akadémiai beszámolókból azóta is visszatérő fordulat a magyar jogtörténet elmaradása, mely az utánpótlás nevelését is hátrányosan befolyásolja. A párt irányelvei szerint hazánkban a jól végzett munka szabja meg a megbecsülés mértékét. Néha azonban úgy látszik, mintha a jogtörténet tudományága e tekintetben sajátos rezervátum volna. Ez év nyarán a parlamentarizmus történetével foglalkozó nemzetközi bizottság meghívására, az Akadémia támogatásával részt vettem a bizottság dublini konferenciáján. Láttam ott azt a nagy érdeklődést, mely irántunk megnyilvánult, itthon pedig azt, hogy ennek jogtörténettudományunk a jelzett okokból nem tud megfelelni. Tavaly referátumot küldhettem a bizottság brüsszeli konferenciájára, idén előadásom hangzott el a dublini egyetem katedrájáról, itthon azonban a jogi karok változatlanul zárva vannak előttem.

Nehéz hetedik éve elviselni a hivatalos jogtudományból és az oktató munkából való kirekesztésem, az anyagi gondokat. Ötvenedik életévemben, harminc esztendei tudományos munkásság után időszerűnek látom feltenni a kérdést, szüksége van-e hazámnak munkámra azon a területen, amelyhez legjobban értek, és amelyen – úgy érzem – a legtöbbet tudnék használni.

Budapest, 1963. november 17.

Öszinte tisztelettel

Dr. Bónis György
volt egyetemi tanár,
a jogtudományok kandidátusa,
Budapest XI. Kende u. 12.”

Választ – elutasítót – valószínűleg csak szóban kaphatott, különben megőrizte volna. Az 1964-ben megint Molnár Jánoshoz fordult, aki újfent elutasította. Miután pedig 1965-ben újabb vezetőváltás előtt állt szegedi tanszéke, még egyszer írt a felsőoktatás személyi ügyei legfőbb felügyelőjének.

„Molnár János elvtársnak,
művelődésügyi miniszterhelyettesnek,
Budapest

Budapest, 1965. szept. 17.

Miniszterhelyettes Elvtárs!

A magyar állam- és jogtörténet oktatásának problémáit, s ezzel kapcsolatban a magam helyzetét feltáró levelemre egy évvel ezelőtt őszinte és alapos választ kaptam Miniszterhelyettes Elvtárstól. Ez a válasz azzal a konklúzióval zárult, hogy a jogtörténeti tanszékek ellátottsága miatt egyetemi tanári kinevezésre a közeljövőben nem számíthatok.

Időközben a szegedi tanszékkal kapcsolatos események ezt az ellátottságot kérdésessé tették. Legyen szabad ebből az alkalomból Miniszterhelyettes Elvtárs emlékezetébe idéznem múlt októberi levelét.

Egyúttal engedje meg, hogy újabban megjelent tanulmányaim egy-egy példányát megküldjem.

Őszinte tisztelettel

Dr. Bónis György
levéltári osztályvezető

A válasz megint csak elutasító lehetett. Amint meghaladta a nyugdíjkorhatárt, nyugdíjazását kérte. (Ságvári Ágnessel, a Fővárosi Levéltár igazgatónőjével viszonya enyhén szólva nem volt felhőtlen.) 1974. július 15-étől havi 3368 Ft nyugdíjt folyósítottak számára. Kérelmére – az őt az MTA Irodalomtudományi Intézetben tanácsadóként alkalmazó Klaniczay Tibor, valamint Kristó Gyula szegedi rektor javaslatára – nyugdíját 1984. november 1-től „kivételes ellátással” havi 5000 Ft-ra emelték. (Egy esztendeig, 1985. november 5-i haláláig élvezhette.) Tudományos pályáján mégis haladt, ha a hazai „közegellenállás” nagyobb is volt az átlagosnál. Az állam- és jogtudományok doktora fokozatot 1969. május 14-én nyerte el.

Méltánytalan elbocsátása után először és talán utoljára szakmai rendezvényen Szegeden az 1969. szeptember 18–20-i nemzetközi jogtörténeti konferencián vett részt. Antalffy Györggyel, aki akkor éppen dékán volt, az aulában adott fogadáson találkozott. Antalffy beszélgetésük során helyénvalónak tartotta címzetes egyetemi tanári kinevezését. Az előterjesztésre *szóban* föl is kérte Both Ödön tanszékvezető egyetemi docenst, aki haláláig Bónis György hű tanítványának vallotta magát. *Erre mégsem vállalkozott.* Azt szerette volna, ha a dékán *írásban* felszólítja előterjesztése megtételére. Ő meg erre nem volt hajlandó. Both Ödön 1957-beli tapasztalataival – ellene is folyt fegyelmi eljárás –, valamint a kar bizonyos hangadó köreiből még akkor is tapasztalható ellenérzésekkel indokolta tartózkodó magatartását. Komolytalannak vélte Antalffy György *szóbeli* fölkérését. Ő valóban hajlamos volt az ugratásra, különösen vidám alkalmakkor, ám ilyen ügyekben *ekkor* már aligha. Én már *nem így* ismertem.

Jól esett, hogy Both Ödön 1977. március 4-i kandidátusi védésem után immáron „szellemi unokaként” hozott össze Bónis Györggyel, akit egyébként személyesen 1960 óta ismertem. Tanszéki utóda, Maday Pál, akiről emberi kötelességem még valamikor szólani, küldött föl hozzá *szakmai gyakorlatra* a Fővárosi Levéltárba! Kutatásaim csak kisebb területeken érintkeznek az övével. Forrástiszteletet és szakmaiságot mindenestre írásaiból is tanulhattam.

Javaslatomra 1990-ben az egyetem nem csupán rehabilitálta, hanem – gondolom, országosan is pártját ritkítván – javaslatomra *post mortem professor emeritus* címet ítél oda neki. A tanszék ápolja az ő emlékét is; kétszer is megemlékeztünk róla (1994, 1995). Utóbb, halálának tizedik évfordulóján valamikori tanszékvezetői szobáját *Bónis György Szemináriumra* kereszteltük. Itt őrizzuk rendezésre és földolgozásra váró kéziratos hagyatékát is. Posztumusz adtuk ki tőle – Balogh Elemér gondozásában – a torzóban maradt *Szentszéki regesztákat* (1997), mely fél évszázad gyűjtőmunkájának foglalata, s melyhez az index-kötet is készülően van.⁹

*

Pályám kezdetétől szívesen foglalkozom egyetemtörténettel. E terület művelése hasznára lehet a mai és a jövőbeli tudományegyetemnek is. A rendkívüli idők – minők az 1956-i forradalom és az 1989/90-i fordulat napjai voltak – különös fontossággal bírnak e területen is. Szaktudományomban, az alkotmány- és jogtörténetben a hazai kutatások végső határpontjának az 1949: XX. tv.-t, a szocialista alkotmányt tekinthetem, csak nagyritkán lépem át ezt. Mindaz, ami az ezt követő négy évtizedben történt, számomra még a *senki földje*: már nem a jelenkor, de még nem is valódi történelem. Olyan *szürke sáv*, melyből csak akkor lehet historikus föltárás tárgya, ha valamennyi fennmaradt forrás kutatható lesz; ha személyi tekintetek nem befolyásolják majd kutató utódainkat, akiknek – kellő távlatból – teljesebb rálátásuk lesz majd az e korban történetekre is.

⁹ Időközben a második kiadás révén a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé vált a Kolozsvárott írt és megjelent (1947), ám forgalomba nem kerülhetett alapműve. BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Balogh Elemér. Osiris, Budapest, 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Póto János). Megjelent visszaemlékezés is. BÓNIS GYÖRGY: *Pályám emlékezete (1983.)*. Közreadja Ruszoly József. Külön nyomat a Szegedi Műhely 46. évf. 3–4. számából. Szeged, 2007. (Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György Szemináriumából 1.) Pályafutását földolgoztam; írásom németül és magyarul egyaránt több változatban megjelent. Vö. RUSZOLY JÓZSEFTÖL: *Ein Leben für die Rechtsgeschichte: zum Lebenswerk von György Bónis, 1914–1985*. In: Rechtsgeschichtliche Studien: Beiträge zur Institutionsentwicklung in der ungarischen Rechtsgeschichte. Hrsg.: Gábor Máthé, Barna Mezey. Passau–Budapest, 2008. 62–66., kötetben: JÓZSEF RUSZOLY: *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte: Ungarn und Europa*. Gondolat, Budapest, 2009. 604–622.; *Egy élet a jogtörténetért. Bónis György pályafutásáról*. In: Jurisprudentia splendissima. Tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére. Martin Opitz, Budapest, 2010. 191–203.; *Egy élet a jogtörténetért. Bónis György pályafutásáról – külföldieknek*. In: Szeged. A Város folyóirata. 2013. november. 82–85.; *Zwei Rechtshistoriker von der Universität Szeged*. In: Schwabenspiegel-Forschung im Donaugebiet. Hrsg.: Elemér Balogh. (Ius Saxonicum-Maideburgense in Oriente 4.) Walter de Gruyter, Berlin, 2015. 299–316.; lásd még: *Az ifjú Bónis György „tudományos végrendeletéhez”*. In: KÁVÁSSY SÁNDORNÉ – TAMÁSI A. ÉVA.: *Bónis György tudományos hagyatéka Szegeden*. (Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György Szemináriumából 3.) Szeged, 2014. 19–20..

Addig is azonban gyűjteni, őrizni kell a hiteles forrásokat, meg kell menteni az emlékezetnek a kallódó írásokat, s – ha kritikával is – hagyatkozni kell a kortársak szóbeli közléseire. Át kell ezeket is örökíteni az utókorra.

Szerencsésnek tudhatom magam, hogy 1989/90-ben az egyetemi rehabilitációs bizottság jogi kari tagjaként betekintést nyerhettem egyetemünk történetének kritikus időszakaiba (1940–1957). Az ekkor és ezután – többnyire a másolat másolataként – Szabó Józseftől, özv. Bónis Györgynétől és özv. Sövényházy Ferencnétől kezembe került dokumentumokat – kiegészítve irattári és levéltári forrásokkal – megőriztem, s igyekeztem őket földolgozni. Jelen írásom alapjául is jelentős részben az ő anyagaik szolgáltak. Hálás vagyok, hogy bizalmukkal kitüntetve – közvetlenül vagy közvetve – megkaphattam tőlük és őrizhetem e fontos iratok és írások másolatait.

*

Bérczi Imre professzor emeritus, annakidején kari titkár, a kézirat olvastán szóbeli fölvilágosítással szolgált. 1. A jogi karon 1956. november 2-án délelőtt az asszisztencia is gyűlést tartott; ennek nyomására kényszerült Horváth-Zsikó László állásáról lemondani. (Ezt Szentpéteri István is megerősítette, hozzátéve: a nevezett adjunktus nem sokkal korábban került a karra.) 2. Az aznap déli professzori értekezletről a jegyzőkönyv egyetlen példányban készült.

Szentpéteri István professzor emeritus, akkor egyetemi tanársegéd az Államjogi Tanszéken, szóbeli megjegyzéseiből és széljegyzeteiből e helyütt megemlítenő még, hogy az ominózus jegyzőkönyvet utóbb több érintett professzor a karon gondosan tanulmányozta. A kar e dokumentumot nem akarta kiadni a – megyei és/vagy városi – pártbizottságnak. E huzavona – föltételezésem szerint – még igencsak Schultheisz Emil hivatalban léte idején itt lehetett, hiszen utóbb mégiscsak kikerült a kar birtokából. Szabolcsi Gábor is belőle „dolgozott”.

Szentpéteri István úgy emlékezik, hogy Kovács Istvánt a Szegeden fölmerült okokból akarták az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete igazgatóhelyetteségéből is eltávolítani.

(2002/2017)

JÓZSEF RUSZOLY
IN THE WAKE OF A MISSING REPORT
Sixty years after
(Summary)

The author presents the conditions of the Faculty of Law of the University of Szeged before and after the revolution in the autumn of 1956 with special regard to the professors in law. He focuses the attention to the incomplete meeting of the Council of the Faculty held on 2nd November 1956 and its disappeared official minutes which are still latent but their contents can be reconstructed. The debate concentrated to the human relations of the faculty. One of the leading spokesmen was György Bónis, the then professor of legal history (1914–1985, 1940–1957), who was released from his job according to this activity next year. His broken carrier is outlined in the paper as well. See also from the author to this topic: *Ein Leben für die Rechtsgeschichte [...]*. In: József RUSZOLY: *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte (Ungarn und Europa)*. Gondolat, Budapest, 2009, 604–612.